

Firidun bəy Köçərli - 150

Azərbaycan ədəbi tənqidinin və ədəbiyyatşunaslığının görkəmli nümayəndələrindən biri Firidun bəy Köçərli akademik Həmid Araslinin təbirince ömrünün müüm hissəsini xalqının maarifinə, ədəbi ırsının öyrənilməsinə sərf edən fədakar ictimai xadimdir. Ötən əsrin əvvələrində realist bədii nəsrdə, dramaturgiyada, satirik publisistikada Cəlil Məmmədquluzadə, yeni şeir aləmində Mirzə Əlekber Sabir, milli musiqinin inkişafında Üzeyir Hacıbəyli hansı zirvədə dayanırsa, gördüyü müüm işlər sahəsində ədəbiyyatşunaslıq elmində də Firidun bəy Köçərli həmin ucalıqla qərar tutub. 57 baharlı ömrünün 40 ilini millətinin maariflənməsinə, mədəni tərəqqisine həsr eden Firidun bəy Köçərli estetik fikir tarixində də şərəfli yerlərdən birinin sahibidir. Coxçəhətli yaradıcılığa malik olan Firidun bəy Köçərli ədəbiyyat tarixçisi, nəzəriyyəcisi, tənqidçisi, tərcüməçi, mətbuat və teatr qurucusu, pedaqoq, maarifçi, on başlıcası da böyük vətəndaş və milli duyğulara sahib bir fədai kimi adını tarixə pozulmaz hərflərlə həkk etdirib.

Ömür çırığı söndürülsə də...

Firidun bəy Əhməd bəy oğlu Köçərli 1863-cü il yanvarın 26-da Şuşa şəhərində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini Mirzə Kərim Münşidənin məktəbində alıb. Atası Əhməd bəyin elmə, maarifa, böyük marağı və həvəsi olub. Bu sebəbdən də oğlunu dövrünün ən yaxşı məktəblərinde oxutmaq isteyində idi. Atasının arzularına rəğmən Firidun bəy Köçərli doğma şəhərdə fealiyyət göstərən rus məktəbine daxil olub. O dövrde məşhur rus pedaqoqu A.Çernyayevski Qafqazi dolaşaraq Qori Müəllimlər Seminariyası üçün ümidi verən gənclər toplayırdı. Firidun bəy Köçərli onun diqqətini çəkib. Beləliklə, Firidun bəy Köçərli öz taleyini seminariyaya bağlayıb. 1879-1885-ci illər ərzində o, burada təhsil alıb. Seminariyanı bitiren ili bir müddət İrevan gimnaziyasında dərs deyib. Onu İrevanda təkcə pedaqoq kimi tanımırlılar. Qori Müəllimlər Seminariyasının mezunu Firidun bəy Köçərli 23 yaşında İrevanda teatr tamaşası təşkil edir. Mirzə Fətəli Axundzadənin "Müsəyö Jordan və Dərvish Məstəli şah" komedyasının tamaşası İrevan əhalisinin həyatında böyük mədəni hadisəyə çevrilir. On ile yaxın bir müddət ərzində İrevanda hem pedaqoq, hem də bir mədəniyyət xadımı kimi fealiyyət göstərən Firidun bəy Köçərli yerli ziyanlılardan Mirzə Məhəmməd Qəmərli ilə birlikdə ədəbi geceler teşkil edir, poeziyaya, ədəbiyyata marağı olan gəncləri bir araya getirərək onların formalşamasında böyük zəhmet çəkir. Hele İrevan gimnaziyasında müəllim işlədiyi illərdə tərcüməcilikle məşgül olan Firidun bəy Köçərli rus ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən Puşkinin, Lermontovun, Koltsovun və başqalarının əsərlərini ana dilimizə çevirməye başlamışdı. Mirzə Fətəli Axundzadənin "Aldanmış kevəkib" povestini də rus dilinə ilk dəfə Firidun bəy Köçərli çevirmişdir. Bu da faktdır ki, Azərbaycan və rus ədəbiyyatlarının əlaqələri haqqında ilk qeydləri Firidun bəy Köçərli etmişdir. Firidun bəy Köçərli eyni zamanda rus dilində yazdığı əsərləri ilə Azərbaycan klassiklərini rus və digər xalqlara tanıtmaqdə faydalı iş görmüşdür.

İrevanı tərk etdikdən sonra yenidən Qoriye qayıdan Firidun bəy Köçərli 1895-ci ildən 1918-ci ilə qədər məzunu olduğu seminariyada dərs deyib. Hətta onu 1910-cu ildə Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şəbəsinin müvəqqəti təlimatçısı təyin ediblər. Burada çalışdığı illərdə həmvətənlərinin seminariyada təhsil almasına yardımçı olan Firidun bəy Köçərli uzun süren səyərindən sonra onun təşəbbüsü ilə Qazaxda Müəllimlər Seminariyası açıldı. 1918-ci ildən ömrünün sonuna kimi bu seminariyanın müdürü vəzifəsində çalışıb. Firidun bəy Köçərli 20-ci diviziyanın hökmü əsasında həbs edilib. Erməni diğəri Sarkis Danilyanın diktəsi ilə Firidun bəy Köçərli haqqında verilen saxta hökməde yazılıb: "4 iyun 1920-ci il. Gəncə: "Mən 20-ci diviziyanın xüsusi şəbəsinin herbi müstəntiqi, bu gün Firidun bəy Köçərlinskiin əksinqılabçı kimi ittihamnaməsi üzrə işinə baxaraq ve Qazax İnqilab Komitəsinin ona verdiyi xasiyyətnaməni nəzəre alaraq bildirirəm ki, müttehim Köçərlinski özünün hakimiyətindən və böyük səlahiyyə-

tindən istifadə edərək zəhmətkeş xalqa zorakılıq göstərmişdir. Köçərlinski Qazaxda... millətçilik ehtiraslarını qızışdırılmışdır, neticədə ənənəvi məilletlər arasında toqquşmalar baş vermişdir. Onun verdirdiyi izahat heç də inandırıcı deyildir... Müttəhim Köçərlinskiin şahidlərin dindirilmesi haqqında ərizəsini rədd etmək lazımdır. Onun gelecekdə azadlıqla qalması Qazax qəzasında əksinqılabı hərəkatın baş vermesinə, fəhle və kendililərin günahsız olaraq qanlarının tökülməsinə səbəb ola bilər". Beləliklə, zülmətdə doğulub ətrafa nəsaçan, millətinin maariflənməsi yolunda can qoyan, xalqlar arasında ayrı-seçkiliyə heç zaman yol vermeyən humanist bir ürəye malik olan milli duyğularla, bəşeri arzularla yaşayan, dövrünün ən böyük ziyalisi erməni fitne-fəsادının qasırjasına düşüb. Erməni Sarkis Danilyanın hökmüne əsasən türkün böyük oğlu Firidun bəy Köçərli gülələnme cəzası təyin edilir. Ən acısı da odur ki, bu hökmü təsdiq edən imzanın altında: "Fövqələdə komissar H.Sultanov" yazılıb. Erməni dəyirmanına su tökenlərin sonrakı aqibəti də ele bele qərezli hökmələr tuş gəlib. Firidun bəy Köçərlinin hebs edilməsi haqqında xəber o zaman Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin sədri Nəriman Nərimanova qatdırılıb. O bu xəberi eşidənən bərk sarsılaraq Firidun bəyin azad olunması barəde Genceyə telegram göndərib. Təessüf ki, hər şey gec idi. Ermənilər gözəl bələdilər ki, Firidun bəyin gülələnmesini ləngitmək onun xeyrine ola biler. Canilərin göstərişi ilə arxadan atılan gülə Firidun bəyin həyatına son qoyub. Uzun illər bu məseləni gizli saxladılar. Sadəcə, bir təsadüf nəticəsində gülələndiyi bildirildi.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini sistemli bir halda öyrənmək, yaratmaq ideyası mehz Firidun bəy Köçərli tərəfindən həyata keçirilmişdir. Doğrudur, Mirzə Fətəli Axundzadə maarifçilik ənənələrinin feal təbliğatçısı və yorulmaz təşkilatçısı olmuşdur. Amma əksinqılabçı Azərbaycan ədəbi ırsını toplayıb, elmi prinsip və ardıcılıqla öyrənərək öz tədqiqatının nəticələrini "Azərbaycan ədəbiyyatı" əsərində qələmə alması Firidun bəy Köçərlinin bu sahədə ən böyük xidməti sayılır. Bu əsəri yazıqla Firidun bəy müasir Azərbaycan ədəbiyyat tarixçiliyi elminin əsasını qoymuş və beləliklə də, gələcək tədqiqatçılar üçün geniñ bir yol açmışdır.

Hele 1919-cu ildə Əliqulu Qəmkürə "Gələcək" qəzətində yazırı: "Firidun bəy ən məqədədir, ən sevgili ədiblərimizdən biridir. Bu şəxs ədəbiyyat tariximizi yazmaq ilə bütün keçmişimizi diriltdi, şairlerimizin ülvə ruhlarını canlandırdı və həyati-fikriyemizi təbii yolu saldı. Həyif ki, Firidun bəy Kəçərlinin əsərləri demək olar ki, unudublar.

Firidun bəy Köçərliye qədər Azərbaycan ədəbiyyatşunaslığı ancaq təzkire, cüng və müntəqəbaatdan ibarət olub. Əsrlər boyu da təzkire müəllifləri Azərbaycan dilində yazıb-yaradın sənətkarları demək olar ki, unudublar.

Akademik Feyzulla Qasimzade XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında ilk mənbələr içərisində ən müüm yeri Firidun bəy Köçərlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı" əsərinin tətbiqini qeyd edib. Unudul-

maz Kamal Talibzadə də Firidun bəy Köçərli yaradıcılığını araşdıraraq onun bu əsərini "Azərbaycan türkərinin ədəbiyyatı" adlandırıb. Firidun bəy Köçərli haqqında ilk monografik əseri mərhum akademik Bekir Nəbiyev yazıb. Doğrudur, Bekir Nəbiyev qədər S.Qurbanov, F.Qasimzadə, A.Zamanov, C.Xəndan və başqa tədqiqatçılar müyyəyen araşdırımlar aparıb kitabça və məqalələr qələmə alıblar. Bekir Nəbiyev həmkarlarından ferqli olaraq Firidun bəy Köçərlinin daha dələn və etraflı şəkildə tədqiqi nail olub. Firidun bəy Köçərli ile aparılan araşdırılarda yol verilən nöqsan və yanlışlıqları üzə çıxaran Bekir Nəbiyev Firidun bəy Köçərli haqqında işiqli obrazını olduğu kimi qələmə alıb. Bezi tədqiqatçılara görə, Üzeyir Hacıbəylinin seminariyaya rus maarifçisi A.Çernyayevskinin apardığı deyildir. Məhz B.Nəbiyev bu monoqrafiyada faktların köməyi ilə açıqlayıb ki, Üzeyir Hacıbəylini Qori Müəllimlər Seminariyasına məhz Firidun bəy Köçərli devət edib. Onlarla qarabağının o dövrde seminariyada təhsil alması məhz bu şuşalı balasının xidmətidir. Bir de Üzeyir Hacıbəyli seminariyaya oxumağa gedəndə A.Çernyayevski beş il id ki, vəfat etmişdi.

Akademik Bekir Nəbiyev "Mənəli özürden səhifələr" adlı dəyəri tədqiqatında yazırı: "Abasqulu ağa Bakixanovun "Gülüstani-İrem" əsəri tarixşunaslıqda olduğu kimi Firidun bəy Köçərlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı" da ədəbiyyatşunaslığımızda ilk və mötəbər mənbələrdən birlərdir". Firidun bəy Köçərlinin adı çəkilən əsərini transliterasiya və tərtib edən, müqədədimə, izah və qeydler yazan Ruqiyə Qənbər qızı həmin əsər barədə yazırı: "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" Köçərlinin mötəber məxəz kimi ister bütövlükde, isterse də ayrı-ayrı əsərlər üzərə yazılmış Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kitabları üçün bünövrə məqəmında olmuşdur. Ədəbi ırsımızın tədqiqi, tənqid, pedaqoq və estetik fikrimiz tərxi ilə məşgül olan tədqiqatçıların demək olar, hamısı ondan istifadə etmiş və müyyəyen dərəcədə de bəhrelənmişdir".

Firidun bəy Köçərli Azərbaycan ədəbiyyatşunaslığı tarixində ilk dəfə olaraq ədib və şairlerimizin böyük ekseyyetini ehate edən ədəbiyyat tarixini yazmışdır. Bu əsərdə yüzən artıq ədəbi ırsi və onlardan böyük bir qisminin bioqrafiyası verilmiş, yaradıcılıqları haqqında müəllif fikri söylənilmişdir. Xalq yazıçısı Elçin yazır: "F.Köçərlinin əsəri öz tarixi roluñ çok gözəl oynamışdır. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixçiliyinin təşəkkül və inkişafına çok semərəli kömək göstərərək yalnız fakt, material, ayrı-ayrı tarixi təfərruatlar baxımından yox, həm de müəyyən mənada ədəbiyyatşunaslıq fikri, tədqiqat təfəkkürü baxımından sanballı və nüfuzlu bir elmi mənbə olmuşdur".

Şifahi xalq ədəbiyyatının toplanması və nəşri elmi-nəzəri ümumileşdirilməsi Firidun bəyin diqqətindən yayınıldı. Ele bunun nəticədə səməresidir ki, onun hazırladığı "Balalara hədiyyə" folklor toplusu kiçik oxucuların bədii zövqünü uyğun getirdi. Firidun bəy Köçərli folklor nümunələrini sadəcə toplayıb çap etmekle öz işini bitmiş hesab etmirdi. Filologiya elmləri doktoru, görkəmli Azərbaycan yazıçısı Mir Cə-

lal yazırı: "Zəngin və elvan xalq ədəbiyyatı inciləri barede müyyəyen elmi-nəzəri mülahizələr yürüdən Firidun bəy Köçərlinin topladığı bayati, naşıl, tapmaca, atala sözü və məsəller, sayaç sözleri en zengin xəzinədir. Firidun bəy Köçərli çox gözə bilirdi ki, uşaqların və gənənəslərin təriyəsində folklorun müstəsna rolu var". Bu sebəbdən de Firidun bəy Köçərli şifahi ədəbiyyat nümunələrini göz-bəbəyi kimi qoruyub saxlayan, nəsliñ təriyəsində folklorun müstəsna rolu var".

Firidun bəy Köçərli klasik Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında geniş məlumat, dərin elmi-nəzəri biliyi, incəzövqə malik olduğu üçün hər bir qələm sahibinin yaradıcılığını özünməxsus şəkildə təhlil etmək qüdrətində olub. Füzuli, Vaqif, Zakir, Seyid Əzim Şirvani kimi şairlərin haqqında çox dəyərli ocerklärin müəllifidir. Eləcə de Mirzə Fətəli Axundzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Y.V.Çəmənzəminli, M.Ə. Sabir barendə ədəbi-tənqid, realist filmlərini eks etdirən maraqlı əsərləri var.

Firidun bəy Köçərli ana dilinin aşığı id. Onun 1913-cü ildə qələmə aldığı "Anadil" məqəlesi o dövr üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb etdi. Bir sıra qələm sahiblərin müxtəlif dərgilərdə qələm dildə yazılmış məqalələr dərc etdirək Azərbaycan dilini korlayırdılar. Həmin vaxt mollanəsəddinçilər, xüssəsli də, Mirzə Cəlil, Əli Nəzmi bele mətbəata qarşı amansız mübarizə aparırdılar. Firidun bəy Köçərli de bədənia dərəcəyə yolda onlarla birləşirdi. Firidun bəy Köçərli diliñ şirinliyini korlayanlara qarşı amansız idi. Qələm dostlarına tövsiye edirdi: "Sadə, anlaşıqlı yazın. Dilde elləməlik etmək yaramaz! Bu oxucu ilə yazıçı arasında keçilməz sed yaradır. O dövr Firidun bəy Köçərlinin "Anadil" məqəlesi "Molla Nəsredin" jurnalında çap olundu. Unudulmaz maarifçi bu jurnalın dildə millilik və sədilik siyasetini müdafiə etdi. Maraqlıdır ki, Firidun bəyin ana dili barəsindəki fikirləri yüz ildən sonra - bu gün də böyük əhəmiyyətə malikdir: "Hər millətin özünməxsus ana dili var ki, onun məxsuslığı malidir. Ana dili millətin mənəvi diriliyidir, həyatının məyesi menziləsindədir. Anañ südə bədənin mayesi olunduğu kimi, ananın dili də ruhun qidasıdır. Hər kəs öz anasını və vətənini sevdilən kimi ana dilini de sevir".

Görkəmli ədəbiyyatşunası alım, tənqidçi və maarif xadimi Firidun bəy Köçərlinin elmi fealiyyəti Azərbaycan tarixinin qiymətli səhifələrindəndir. Unudulmaz millət aşığıının "Azərbaycan ədəbiyyatı" əsəri isə ədəbiyyatşunaslığımızın inkişafında böyük rolyonu təsdiq edir. Tətbiq etməyən əsərlərindən biridir.

Əlbəttə, Firidun bəy Köçərli təkcə Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi ilə kifayətlenməyib. Yaradıcılığında Şərq, Qərb, Avropa, rus, elecə də qonşu xalqların ədəbiyyatları haqqında elmi müləhizələr yürütmüş, ədəbi əlaqələr baxımından qiymətli fikirler irəli sürmüştür.

...O, 150 il önce Azərbaycanın çox dilbər bir guşəsində - Şuşa şəhərində doğulmuşdu. Zülmətde parlayan bir ulduz kimi ətrafa nur saçırı. Maarif fədaisi kimi sənəti İrevandan, Qazaxdan, Gəncədən eşidilirdi. Firidun bəy Köçərli millətinin aşığı id. O, gənc nəsliñ təhsil almasında, maariflənməsində, mədəni inkişafında bir məşəl kimi alıvələndirdi. Onun necibliy də, necibliy də, öz millətinin tələyinə aydınlaşdırıb. Həyəti tərəvətini itirməyən əsərlərindən biridir.

...O, 150 il önce Azərbaycanın çox dilbər bir guşəsində - Şuşa şəhərində doğulmuşdu. Zülmətde parlayan bir ulduz kimi ətrafa nur saçırı. Maarif fədaisi kimi sənəti İrevandan, Qazaxdan, Gəncədən eşidilirdi. Firidun bəy Köçərli millətinin aşığı id. O, gənc nəsliñ təhsil almasında, maariflənməsində, mədəni inkişafında bir məşəl kimi alıvələndirdi. Onun necibliy də, necibliy də, öz millətinin tələyinə aydınlaşdırıb. Həyəti tərəvətini itirməyən əsərlərindən biridir.

...O, 150 il önce Azərbaycanın çox dilbər bir guşəsində - Şuşa şəhərində doğulmuşdu. Zülmətde parlayan bir ulduz kimi ətrafa nur

Flora XƏLİLZADƏ

Ömür çırığı söndürülsə də...

Əvvəli ötən sayımızda

Akademik Feyzulla Qasimzadə XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında ilk mənbələr içərisində ən mühüm yeri Firdun bəy Köçərlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı" tutduğunu qeyd edib. Kamal Talibzadə də Firdun bəyin yaradıcılığını araşdıraraq onun bu əsərini "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı" adlandırib. Firdun bəy Köçərlə haqqında ilk monoqrafiq əsəri mərhum akademik Bəkir Nəbiyev yazıb. Doğrudur, Bəkir Nəbiyevə qədər Ş.Qurbanov, F.Qasimzadə, A.Zamanov, C.Xəndan və başqa tədqiqatçılar kitabça və məqalələr qələmə alıblar. Bəkir Nəbiyev isə həmkarlarından fərqli olaraq onun daha dolğun və ətraflı şəkildə tədqiqinə nail olub. O, Firdun bəy Köçərlinin işıqlı obrazını olduğu kimi qələmə alıb. Bəzi tədqiqatçılara görə, Üzeyir Hacıbəyovu seminariyaya A.Çernyyayevskinin apardığı deyilirdi. Məhz B.Nəbiyev bu monoqrafiyada faktların köməyi ilə açıqlayıb ki, Üzeyir Hacıbəyovu Qori Müəllimlər Seminariyasına Firdun bəy Köçərlə dəvət edib. Onlarla gəncin o dövrdə seminariyada təhsil alması bu şusəli balasının xidmətidir. Bir də Üzeyir Hacıbəyov seminariyaya oxumağa gedəndə A.Çernyyayevski beş il idki, vəfat etmişdi.

Akademik Bəkir Nəbiyev "Mənalı ömürdən səhifələr" adlı dəyərli tədqiqatında yazır: "Abbasqulu ağa Bakıxanovun "Gülüstani-İrəm" əsəri tarixşunaslıqda olduğu kimi Firdun bəy Köçərlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı" da ədəbiyyatşunaslığımızda ilk və mötəbər mənbələrdən biridir". Firdun bəy Köçərlinin adı çəkilən əsərini transliterasiya və tərtib edən, müqəddimə, izah və qeydlər yazan Ruqiyyə Qənbərqizi həmin əsər barədə yazır: "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" Köçərlinin mötəbər məxəz kimi istər bütövlükdə, istərsə də ayrı-ayrı əsərlər üzərə yazılmış Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kitabları üçün bünövrə məqamında olmuşdur. Ədəbi irsimizin tədqiqi, tənqidi,

di, pedaqoji və estetik fikrimizin tarixi ilə məşğul olan tədqiqatçıların demək olar ki, həmisi ondan istifadə etmiş və müəyyən dərəcədə də bəhrələnmişlər".

Firdun bəy Köçərlə Azərbaycan ədəbiyyatşunaslığı tərixinde ilk dəfə olaraq ədib və şairlərimizin böyük əksəriyyətini əhatə edən ədəbiyyat tariхini yazmışdır. Bu əsərdə yüzdən artıq ədəbi irsi və onlardan böyük bir qisminin bioqrafiyası verilmiş, yaradıcılıqları haqqında müəllif fikri söylənilmişdir.

Şifahi xalq ədəbiyyatının toplanması və nəşri, elmi-nəzəri ümumiləşdirilməsi Firdun bəyin diqqətindən yayınmırdı. Elə bunun nəticə və səmərəsidir ki, onun hazırladığı "Balala-

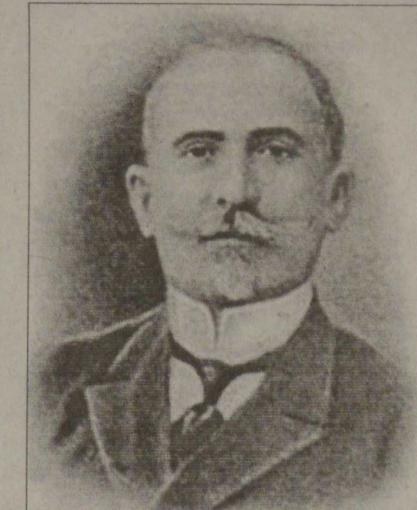
Firdun bəy Köçərli və həyat yoldaşı Badisəba xanım

ra hədiyyə" folklor toplusu kiçik oxucuların bədii zövqünə uyğun gəlirdi. Firdun bəy Köçərlə folklor nümunələrini sadəcə toplayıb, çap etməklə öz işini bitmiş hesab etmirdi. Filologiya elmləri doktoru, görkəmli Azərbaycan yazarı Mir Cəlal yazır: "Zəngin və əlvan xalq ədəbiyyatı inciləri barədə müəyyən elmi-nəzəri mülahizələr yürüdən Firdun bəy Köçərlinin topladığı bayati, nağıl, tapmaca, atalar sözü və məsəllər, sayaçı sözləri ən zəngin xəzinədir. O, çox gözəl biliirdi ki, uşaqların və gənc nəslin tərbiyəsində folklorun müstəsnə rolü var". Bu səbəbdən də Firdun bəy Köçərli şifahi ədəbiyyat nümunələrini göz bəbəyi kimi qoruyub-saxlayan, nəsildən-nəslə, zamandan-za-

mana ötürən öz xalqını qonşu xalqlara nümunə göstərərək yazır: "Mənim millətim öz tarixini, dolanacağını, vətənini və dilini sevir, bu qism əsərləri kəmali-zövq və diqqətlə cəm edib qiymətli sərmaya kimi saxlayıb və balalarının ilk təlim və tərbiyəsini onları öyrənməklə başlayır".

Firdun bəy Köçərli klassik Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında geniş məlumat, dərin elmi-nəzəri biliyə, incə zövqə malik olduğu üçün hər bir qələm sahibinin yaradıcılığını özünəməxsus şəkildə təhlil etmək qüdrətində olub. Füzuli, Vəqif, Zakir, Seyid Əzim Şirvani kimi şairlər haqqında çox dəyərli ocerklərin müəllifidir. Eləcə də Mirzə Fətəli Axundov, Cəlil Məmmədquluzadə, Y.V.Çəmənzəminli, M.Ə.Sabir barəsində ədəbi-tənqid, realist fikirlərini əks etdirən maraqlı əsərləri var.

Firdun bəy Köçərli ana dilinin aşığı idi. Onun 1913-cü ildə qələmə aldığı "Ana dili" məqaləsi o dövr üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb etdi. Bir sıra qələm sahibləri müxtəlif dərgilərdə qəliz bir dildə yazılış məqalələr dərc etdirərək Azərbaycan dilini korlayırdılar. Həmin vaxt mollanəsrəddinçilər, xüsusişlə də, Mirzə Cəlil, Əli Nəzmi belə mətbuata qarşı amansız mübarizə aparırdılar. Firdun bəy Köçərli də bu ideya yolunda onlarla birləşirdi. O, dilimizin şirinliyini korylanlara qarşı amansız idi. Qələm dostlarına tövsiyə edirdi: "Sadə, anlaşıqlı yazın. Dildə əllaməlik etmək yaramaz! Bu oxucu ilə yaziçi arasında keçilməz səd yaradır". O dövrdə Firdun bəy Köçərlinin "Ana dili" məqaləsi "Molla Nəsrədin" jurnalında çap olunmuşdu. Unudulmaz maarifçi bu jurnalın dildə millilik və sadəlik siyasətini müdafiə etdi. Maraqlıdır ki, Firdun bəyin ana dili barəsindəki fikirləri yüz il-dən sonra - bu gün də böyük əhəmiyyətə malikdir: "Hər millətin özünəməxsus ana dili var ki, onun məxsusi malidir. Ana dili millətin mənəvi diriliyidir, həyatının mayəsi mənziləsindədir. Ananın südü bədə-

nin mayəsi olduğu kimi, ananın dili də ruhun qidasıdır. Hər kəs öz anasını və vətənini sevdiyi kimi ana dilini də sevir".

Görkəmli ədəbiyyatşunası, tənqidçi və maarif xadimi Firdun bəy Köçərlinin elmi fəaliyyəti Azərbaycan tarixinin qiymətli səhifələrindən. Onun "Azərbaycan ədəbiyyatı" əsəri isə ədəbiyyatşunaslığımızın inkişafında böyük rol oynayan və bu gün də təravətin itirməyən əsərlərindən biridir.

Əlbəttə, Firdun bəy Köçərli təkcə Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi ilə kifayətlənməyib. Yaradıcılığında Şərq, Qərb, Avropa, rus, eləcə də qonşu xalqların ədəbiyyatları haqqında elmi mülahizələr yürütmüş, ədəbi əlaqələr baxımından qiymətli fikirlər irəli sürmüştür.

...O, 150 il əvvəl Azərbaycanın çox dilbər bir guşəsində - Şuşa şəhərində doğulmuşdu. Zülmətdə parlayan bir ulduz kimi ətrafa nur saçırı. Maarif fədaisi kimi sorağı İrvandan, Qazaxdan, Gəncədən eşidildi. O, gənc nəslin təhsil almاسında, maariflənməsində, mədəni inkişafında bir məşəl kimi alovlanırdı. Onun bu nəcibliyi dostları sevindirsə də, öz millətin taleyinə aydınlıq gətirsə də, gəncliyin yoluna işq salsa da, düşmənləri xar edirdi. Xüsusişlə də, ermənilər bu dağlar oğlunun faydalı işlərini, aydın məramını, xeyirxah əməllərini görmək istəmirdilər. Onlar Azərbaycanın Firdun bəy Köçərli adlı ziyalisini qapatmaq üçün fürsəti fövtə vermirdilər. Nəticədə 57 yaşı bir türk ziyalisinin ömür çırığını söndürsələr də, onun arzuları, əməlləri əbədi nur saçır. Bu nurun işığında 150 ildir ki, neçə-neçə Firdun bəy Köçərlilər yol gəlir...